

גילוי והסתר במערה

הוחבא בתוך מערה / מפני הגזרה / שם למד סתרי תורה

אדוננו בר יוחאי

(פיוט לכבודו של רשב"י, מאת רבנו יוסף חיים מבגדד)^{*}

הקדמה

במעשה בריחת רשב"י והצלתו, המובא בתלמוד במסכת שבת (לג,ב-לד,א), אנו פוגשים את מאמצי קניין התורה של רשב"י לאורך שלוש עשרה שנים במערה, ואת פירותיהם לבסוף - "אם לא ראית בי כך לא מצאת בי כך",¹ שמוסברים כבאים לידי ביטוי בגודל חריפותו של רשב"י 'דמעיקרא כי הוה מקשי... לסוף, כי הוה מקשי רבי פנחס בן יאיר קושיא - הוה מפרק ליה רשב"י עשרין וארבע פירוקי לאחר צאתו מהמערה.

המהר"ל בנצח ישראל פרק כח אומר, שמלבד מאמצי האישיים של רשב"י, יש משמעות גם למקום שבו שהה באותה תקופה: "דע שאין ספק כי יש מקומות בעולם מיחדים לדבר קדושה אלוקי ביותר, ובפרט המערה שהיה רשב"י נטמן בהראוי לזה, ואין ספק שהיה נגלה אליהו להקדוש רשב"י כמה פעמים במערה...".² אכן, שני דורות לאחר מכן, מצאנו את רבי יהושע בן לוי הולך למערה מיוחדת זו כדי לגלות מתי יבוא המשיח. מהו עניינה של המערה?

המערות בתנ"ך

מערת לוט

המערה הראשונה שאנו פוגשים בתורה היא המערה שלוט התחבא בה עם בנותיו בזמן מהפכת סדום ועמורה. 'ויעל לוט מצוער וישב בהר ושתו בנותיו עמו כי ירא לשבת בצוער וישב במערה הוא ושתו בנותיו',³ אל מערה זו ברח לוט מפחד

* מאמר זה מבוסס על יסודות ועקרונות אותם זכיתי לקלוט, מעט מזעיר, משיעורי מו"ר רה"י שליט"א, שעסק בהזדמנויות שונות בשיעוריו ושיחותיו בנפלאות קניין תורה במערה, ומתוך כך נתעוררתי לעניין הנ"ל.

ברצוני לציין הערות אחדות ביחס למאמר זה:

- לא הצגתי והראיתי מדרשי חז"ל על פסוקים ופרשיות המוזכרים במאמר, ואף לא הצגתי את בירור 'פשוטו של מקרא' אותו הם דורשים, למרות שכך קבלנו בישיבה, על מנת שלא לגרום לאריכות יתירה ולסטייה מנושא המאמר.

- לא ציינתי מקורות של פרשנים לדברי, אלא ביקשתי להראות כיצד הדברים מתגלים מתוך הפסוק עצמו.

¹ יחזי דהוי ביה פילי בגופיה.

² משמע מהמהר"ל שהמערה היא במקום שבו הסתתר רשב"י מהגזרות של הרומאים. ואכמ"ל.

³ בראשית יט, ל.

התהפוכות הקורות בחוץ (ושם גם נולד המשיח) פוגשים את המערה כמקום מסתור והגנה.^{4,5} העולה מהאמור, שכבר בספר בראשית מצאנו שהמערה משמשת כמקום מסתור מפני התהפוכות המתרחשות בעולם החיצון.

נקרת הצור

מערה נוספת בתורה, לכאורה, בעלת תפקיד ואופי אחר, היא נקרת הצור. בפרשת 'כי תשא' מבקש משה רבנו מד': 'ויאמר הראני נא את כבודך'.⁶ ד' עונה למשה: 'ויאמר ד' הנה מקום אתי ונצבת על הצור והיה בעבור כבדי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי, והסרתי את כפי וראית את אחרי ופני לא יראו'.⁸ והתגלות זו מתוארת בהמשך: 'ויעבר ד' על פניו ויקרא: ד' ד' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים וימהר משה ויקד ארצה וישתחו'.⁹

במעמד זה בו טמון משה רבנו בנקרת הצור, מתגלה ד' בגילוי גדול. הגילוי הגדול ביותר, אשר התגלה לאבי הנביאים משה רבנו, אשר מעלתו נבדלת מכל הנביאים כולם. גילוי זה מתכנה אצלנו י"ג מידות. העולה מדברינו – מלבד ההגנה, במערה יש גם גילוי אלוקות.

קול דממה זקה

אף אליהו הנביא, בבואו ליהר האלוקים חרב ויבא שם אל המערה וילך שם...¹⁰. הלוא זה אותו מקום שבו היה משה רבנו טמון, נקרת הצור בה התגלה ד' למשה. אכן, בהמשך הדברים 'והנה ד' עובר ... והנה אליו קול...'.¹¹ שוב פוגשים אנו בדמות מיוחדת, אליהו הנביא, אשר בהמשך נראה אותו עולה בסערה השמימה, אליהו אשר מתגלה לצדיקים בכל הדורות - זוכה למעמד גילוי ד' בהר סיני. עולה מהאמור שישנן מערות שזוכים שם לגילויי אלוקות מיוחדים.

⁴ מערות רבות המופיעות בתנ"ך הן מערות שבהן מסתתרים אנשים, כמו המלכים בימי יהושע, הנביאים בימי איזבל וכדו'.

⁵ ישנה גם מערת המכפלה שהיא מערה מיוחדת, אך לא אפרט את עניינה שכן היא מערת קבורה ופתח גן עדן, ועוד חזון למועד.

⁶ שמות לג, יח.

⁷ פרשה זו של בקשות משה מד' ומענה ד' אל משה נושאת בחובה דברים חשובים ונשגבים, אך אינם מעניינינו הנוכחי.

⁸ שמות לג, כא - כג.

⁹ שמות לד, ו - ח.

¹⁰ מלכים א, יט.

¹¹ מלכים יט, יג.

סיפור המערה של רשב"י

גם רשב"י שהה במערה. הגמ' מספרת לנו 'אזלו טשו במערתא איתרחיש ניסא איברו להו חרובה ועינא דמיא'. רואים שישנה ירידה ברמת הנס, משה רבנו לא אכל ארבעים יום וארבעים לילה, אליהו אכל אכילה אחת שהספיקה לו לארבעים יום, ואצל רשב"י קבלו אוכל בצמצום. אולם, המשותף לכולם - מיעוט אכילה.¹² והיו משלחי מנייהו והכי יתבי עד צוואריהו בחלא' - תורתם הייתה כשכל גופם משולב בתוך ארץ ישראל. ומה עשו במערה? יכולי יומא גרסי למדו, 'בעידן צלויי לבשו מיכסו ומצלו והדר משלחי מנייהו' למדו והתפללו. כך י"ב שנה, שלאחריהן יצאו, אך טרם היו בשלים לחזור לחיי העולם הזה, וחזרו למערה, כיון שלא הבינו כיצד אפשר לעזוב חיי עולם ולעסוק בחיי שעה. רק לבסוף, לאחר י"ב חודש נוספים, רשב"י אומר לבנו 'די לעולם אני ואתה', ובסוף ראה אף רבי אלעזר עד כמה ישראל מחבבים את המצוות ואדוקים בהן.

כוחו דרשב"י

'שמע רבי פנחס בן יאיר חתניה ונפק לאפיה עייליה לבי בניה' [=הכניסו לבית המרחץ] 'הוה קאריך ליה לבשרה חזי דהוי בה פילי [=טיפל בעור של רשב"י וראה שם בקעים וסדקים מחמת החול]. שוב רואים אנו את המסירות של רשב"י והמחיר שלקח על עצמו. [רבי פנחס בן יאיר] הוה קא בכי, וקא נתרו [נשרו] דמעת עיניה [על הבקעים] וקמצווחה ליה [שהדמעות מלוחות ומכאיבים את המכה]. אמר ליה [רבי פנחס בן יאיר לרשב"י]: 'אוי לי שראיתך כך. אמר ליה [רשב"י לרבי פנחס בן יאיר]: 'אשריך שראיתני בכך, שאילמא ראיתני בכך לא מצאת בי כך'. כלומר, בזכות היסורים האלה זכיתי למעלה הזו. הגמרא מתארת את המעלה החדשה של רשב"י, דמעיקרא כי הוה מקשי רשב"י קושייא הוה מפרק ליה רבי פנחס בן יאיר תריסר פירוקי, לסוף [לאחר שיצא מהמערה] כי הוי מקשי רבי פנחס בן יאיר קושייא הוה מפרק ליה רשב"י עשרין וארבע פירוקי. מסיפור זה אנו למדים:

- א. המערה היא מקום מסתור מסכנות המציאות.
- ב. המערה מקיימת את רשב"י בדרך נס, אבל בצמצום.
- ג. הלימוד במערה חיזק ברשב"י את חיי עולם כנגד חיי שעה.
- ד. היסורים הקשים של רשב"י הפכו אותו ליותר מחודד.¹³

נמצאנו למדים, שהכינוס והניתוק אשר במערה הוא זה המגלה לנו את חיי העולם, ובזהירות נוכל לומר, שהכניסה לתוך המערה היא גם הנותנת למשה רבנו ואליהו

¹² כף היא דרך ש'ל תורה, פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחי צער תחיה, ובתורה אתה עמל, אם אתה עשה כן, (תהלים קכח) אשריך וטוב לך. אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא (אבות פרק ו משנה ד).

¹³ והנה יראה כבוד תורתו, שלא דמתה ההכנה שהוצרכה לרשב"י להכנת האר"י. כי לזה הוצרך מערה ועל ידי בריחה ובזקנותו, ולזה [האר"י] הוצרך פרישות מבחירתו בילדותו. (אגרות רמח"ל ובני דורו עמ' 102)

הנביא את האפשרות להגיע אל הגילוי הגדול אליהם. דווקא מתוך הכיסוי המלא¹⁴ זוכים לגילויים אלה. יתכן שגם רבי יהושע בן לוי בחפשו את קץ הגלות הלך לאותו מקור של גילוי, כדי למצוא שם את התשובה.

מהגלוי הפרטי לנסתר הכללי¹⁵

'כל חלק גלוי שאינו מוכר כראוי, בין מהתורה בין מן העולם, הוא כמו מסך מבדיל שמסתיר את האור הנשגב של החלק החבוי והנסתר, שאינו מושג כי אם בצפיה פנימית בהירה.'

לפי מה שלמדנו, במצב של השהייה במערה, מתרחש אותו כינוס לצפיה פנימית בהירה.

'ובחוק זה נעוצה היא החובה של השקידה התדירית, להרבות תורה וחכמה'. מה עושים במערה? 'להרבות תורה וחכמה' בעזרת 'שקידה תדירית', מאמצי לימוד ועמל.

הרב קוק מחדש, שלפעמים קורה נס, וצריך לקבלו בשמחה, שיש סדק ומתגלה גילוי לא לפי ההדרגה. אומר הרב שזה בסדר ולא צריך לחשוש 'כמלא נקב מחט סדקית' לרמה כזו שיכולה להחריב את אותו. אומר הרב: זה נס חיובי וצריך לקבלו, אבל העיקר זה הסדר הרגיל:

'בתור יוצא מן הכלל, יש שאיזה סדק מתהווה בכותלי המערה, הסותמת את האורה העליונה, והאור החבוי מתנוצץ פתאום, שלא על פי הדרך המודרג של הידיעות הגלויות. נסים כאלה צריכים לקבל בשמחה, אבל אין סומכים על הנס. והסדר התדירי הוא לבא מן הגלוי אל הנסתר, מהפרטים אל הכלל'.

מערות בהגות חכמי האומות

לצורך חידוד הדברים והדגשתם מתוך ההשוואה, נציין כי ישנה מערה המסמלת משמעות אחרת מהמערה של משה רבנו ואליהו הנביא ורבי שמעון בר יוחאי, הלוא היא מערת אפלטון.¹⁶

נתאר אותה בקצרה: במערה זו לכודים אנשים במערה בחושך, אך בתוך החושך הם מגלים כל מיני התרחשויות קבועות יותר או פחות, שהם מזהים שמקורן הוא מבחוץ. למעשה יש להם רק הבנה חלקית מה קורה מסביבם. אחד האנשים מצליח לצאת מהמערה, ובחוץ הוא פוגש את המציאות, ומבין בבירור מה באמת קורה במערה.¹⁷

על פי אפלטון, המערה היא לא מקום של התבררות אלא של הגבלת הידיעה והאומללות האנושית. ואילו היוצא הנמצא בחוץ, הרואה 'חיי שעה' - הוא החכם.

¹⁴ ואמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן: אלמלי נשתייר במערה שעמד בה משה ואליהו כמלא נקב מחט סדקית לא היו יכולין לעמוד מפני האורה (מגילה יט ע"ב)

¹⁵ אורות הקודש ח"א כה.

¹⁶ בספרו 'פוליטיאה'.

¹⁷ המשל ממשך עוד להוכיח שהפילוסופים (אלה שיצאו מהמערה), הם אלו שמכירים את חוקי המציאות ומהות הדברים ולכן הם אלה שצריכים להנהיג את המציאות.

ובאמת אצל הגויים אין גילוי אלוקות.¹⁸ לעומת זאת, המערה שלנו, היא מערה של גילוי 'חיי עולם' - תכלית האדם ומעלתו. במערה מתגלים המנהיגים שלנו, בעזרת 'השקידה התדירית', והם אלו שמנהיגים את העם הנמצא בידיעה של 'העולם החיצוני'. כן הוא אצל משה רבנו, אשר הוציא את בני ישראל ממצרים והוליכם במדבר, הוא היה המנהיג. כן הוא אצל אליהו הנביא אשר אלישע קורא עליו 'אבי אבי רכב ישראל ופרשיו', מנהיג רכב ישראל. רשב"י, שכל ישראל עולים ב"יג בעומר למירון לחגוג את חגו, ובכל הארץ מדליקים לכבודו מדורות, ועוסקים בסתרי תורתו. אלו הם מנהיגנו, אשר דווקא בהיותם מכוונסים בתוך המערה מתגלים להם כל הדברים שאינם ידועים לאנשים הנמצאים בחוץ.

סיכום

ראינו שבמערות מתרחש גילוי אלוקות. אל המערות מתכנסות דמויות הוד, אשר הן אלו שמנהיגות את עם ישראל לגילוי חיי עולם. בשונה מהגותם של חכמי היוונים, שאצלם התפיסה היא שרק מבחוץ יכול האדם לזהות את האמת, ולכן רק האדם שבחוץ - הוא היודע. מפגש מכוון עם הבורא לא מתקיים אצלם, משום שאינם יכולים להגיע למפגש שכזה בתוך המערה, ולכן הם מנסים תמיד לפרוץ ממנה החוצה.

ויהי רצון שנוזכה למצוא את מקומנו הפנימי, ומתוכו להוסיף ולברר את הדברים בשקידה תדירית.

¹⁸ כמו שמשה ביקש 'ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמד הלוא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמד מכל העם אשר על פני האדמה. ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם' (שמות לג טז - יז). והמענה של הקב"ה 'הנה אנכי כרת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים וראה כל העם אשר אתה בקרב את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עשה עמך' (שמות לד, י).